

Reprezentace mezi sociologií vědění a kulturní sociologií

Reprezentace jsou již od založení sociologie jedním z jejích nejdůležitějších pojmů. Přestože do sociologie je zavedl Emile Durkheim, reprezentace jako koncept byly používány ve filozofii již Immanuelem Kantem. Vzhledem k tomu, že se jednalo v sociálních vědách o běžně užívaný pojem, Durkheim ani jeho současníci se podrobněji nevěnovali vymezení tohoto konceptu. Cílem článku je ukázat, jak se liší pojetí reprezentací nejen v jednotlivých sociologických školách a jednotlivých obdobích, ale také poukázat na různost použití pojmu reprezentací v jednotlivých jazycích a významu jazyka při jejich užití.

V první části se článek zabývá vývojem pojmu reprezentací od dob Kanta a především jejich použití v teorii Emila Durkheima. Text se věnuje myšlenkovému posunu od sociologie vědění ke kulturní sociologii v Durkheimově díle a jeho sporu o povahu sociálně vědního poznání s Durkheimovým současníkem Gabrielem Tardem. Ve druhé části se článek zabývá vztahem mezi jazykem a reprezentacemi a významovými rozdíly tohoto pojmu v některých jazycích. Následující část se věnuje použití pojmu reprezentace v sociálně-vědních oborech a směrech. Text ukazuje, že tento koncept je implicitně obsažen i v teoriích, které se k Durkheimovu odkazu přímo nehlásí. Čtvrtá část článku se vrací k Durkheimovu dílu a změně v něm obsažené. Posun od sociologie vědění ke kulturní sociologii je popsán jako názorový spor o povahu sociálně vědního poznání v současnosti.

Úvod

Národ, dětství, manželství, identita, státní vlajka, červená, čas, smrt, hranice, prostor, válka. Každý z těchto pojmů v sobě nese určitý význam; každý z těchto pojmů představuje určitou kategorii jevů, jež jsme schopni chápat v rámci určitého kontextu jako členové dané společnosti. Pokud se zeptáme svého souseda či známého, pravděpodobně zjistíme, že definice těchto jevů či stavů se bude podobat představě nás samotných. Zároveň se však naše představy o těchto pojmech mohou lišit od představ příslušníků jiného společenství. A právě tyto představy, jež sdílí většina členů dané společnosti, nazýváme *reprezentacemi*¹.

Termín reprezentace je se sociologií nerozlučně spjat; je jedním ze základních sociologických pojmů² a to i přesto, že tento pojem nemá svůj původ v sociologii. Koncept reprezentací se objevil už desítky let před samotným vznikem sociologie. Reprezentace byly klíčovými koncepty již za Kanta v jeho *Kritice čistého rozumu*. Jednalo se o pojem běžně užívaný ve filozofii, tedy vědě poměrně etablované. Do sociologického myšlení se

---

¹ V současné sociologické teorii je v češtině používán jak termín *představy*, tak pojem *reprezentace*.

² Přestože kolektivní reprezentace jsou jedním ze základních sociologických pojmů, objevují se i názory, že tento pojem je zcela nadbytečný (viz. například Schmauss 2000).

reprezentace dostaly zásluhou Emila Durkheima, pro něhož byly základním stavebním kamenem při popisu společnosti.

Od doby, kdy se reprezentace v sociologii objevily poprvé, uplynulo již více než sto let. Během té doby se obsah reprezentací měnil; různé teoretické školy vytvářely jeho variace; reprezentace byly použity k vysvětlení různých jevů. Ve svém textu bych se nejdříve chtěla věnovat historickým okolnostem zavedení tohoto pojmu do sociologie a jeho použití v díle Emila Durkheima. Popíšu vztah mezi kolektivním vědomím, kolektivními reprezentacemi a sociálním faktem v Durkheimově díle a zmíním také Durkheimův spor s Gabrielem Tardem. Ve druhé části textu se zaměřím na vztah mezi jazykem, myšlením a reprezentacemi a budu se věnovat nejen vztahu reprezentací a jazyka jako takového, ale také různým překladům problematizovaného pojmu. Třetí část je věnována popisu některých sociálně-vědních konceptů, které s reprezentacemi souvisejí. V poslední části se zaměřím na myšlenkový střet mezi sociologií vědění a kulturní sociologií, který je charakteristický pro Durkheimovo dílo.

1 Reprezentace od Kanta k Durkheimovi

Svět, v němž žijeme, mysl, bytí a vědění je podrobováno zkoumání již několik tisíciletí jako důsledek lidské touhy poznat a popsat existenci člověka. Původ některých konceptů běžně užívaných v současných vědách – ať už přírodních nebo společenských – je proto nutné hledat mnoho let zpátky. Mezi ně patří také koncept reprezentací.

Filozofické základy reprezentací

Pojem reprezentací, jak uvádí Stedman Jones (2000: 39), se poprvé objevil v Kantově *Kritice čistého rozumu*. Kant vycházel z Humova empiricismu a tvrdil, že „naše zkušenost uspořádaného světa složeného z předmětů pochází ze spolupráce dvou mohutností – našich smyslů a našeho myšlení“ (McGreal 1992: 342). McGreal dále parafrázuje Kanta a vysvětluje jeho pojetí reprezentací:

„Bereme za jisté, že například čas zakoušíme v témže smyslu, jako zakoušíme barvy a zvuky, a tak dále. Pečlivým zkoumáním vlastní zkušenosti se ovšem přesvědčíme, že tomu tak není. Žádný z našich pěti smyslů nám nedává sebemenší dojem o všudypřítomném, avšak nezachytitelném toku času. Co je tedy zdrojem našeho poznání právě tak jako dalších formálních složek, které naši zkušenost obdařují organizovanou strukturou? Podle Kanta je tato struktura důsledkem tvůrčí činnosti myšlení. Když mysl přijímá smyslová data [...], organizuje zároveň tyto „suroviny“ v koherentní struktury či předměty v rámci jediného jednotného celku. Výsledkem této činnosti (které si nejsme vědomi) ve spolupráci s činností smyslů je onen koherentní svět, o němž máme zkušenost“ (McGreal 1992: 342)

Na Kantovo dílo později navázal Schopenhauer se svým dílem „*The World as Will and Representation*“. Jak poznamenává McGreal, Schopenhauer ve shodě v Kantem tvrdí, že

„svět“ je pochopitelný pouze jako představa; bez vědomí a poznávajícího subjektu by nebyl žádný svět“ (McGreal 1992: 413). Vzhledem k významu díla jak Immanuela Kanta, tak Artura Schopenhauera, se reprezentace staly součástí filozofického terminologie. Když později začal tento koncept používat Emile Durkheim, nešlo o zásadní terminologický zvrát. Právě naopak, Durkheim využil pojmosloví, které bylo v jeho době běžně používáno³. Jak však připomíná Némedi (2000: 88), bylo to až v Durkheimově díle, kdy se termín kolektivní reprezentace objevil jako vědecký koncept.

Pro objasnění významu Durkheimova díla je však nutné vrátit do období vzniku sociologie. Počátky vědy o společnosti se datují na začátek 19. století. Toto období bylo charakteristické snahou vymezit předmět sociologie a definovat její metody. První sociologové však ve svých dílech směřovali spíše k hledání vývojových stádií společnosti a ustavení definice společnosti jako takové. August Comte, „vynálezce“ názvu, byl představitelem pozitivismu. Vývoj společnosti viděl jako tři na sebe navazující stádia v závislosti na rozvoji myšlení. Herber Spencer byl zastáncem evolucionismu a definoval společnost na základě převažujícího druhu solidarity. Jejich současník Karl Marx se věnoval historickému materialismu, a jak uvádí Tacussel a Renard, Marx „byl jistě prvním teoretikem společnosti, který zkoumal světskou působnost symbolična ve společenských vztazích. Avšak jeho zaujetí kritikou politické ekonomie vedlo k tomu, že na obrazy a symboly pohlížel jako na aktivní prvky odcizení, nadvlády vyšší třídy a jejich účinků na vědomí“ (Tacussel, Renard 2004: 96).

Mezi Durkheimem a jeho současníky probíhala diskuze o povaze sociálního života; jeden spor o povahu sociálně-vědního poznání však přesahoval ty ostatní. Jednalo se o spor mezi Durkheimem a Gabrielem Tardem⁴. Zatímco Durkheim viděl společnost jako nadindividuální bytost, Tarde byl přesvědčen, že společnosti není entita sui generis, ale jde o souhrn individuí. Spolupráce a jednoty mezi nimi je dosaženo prostřednictvím napodobování. Tarde svůj přístup vysvětluje především v díle *Les lois de l'imitation*⁵ (1890), jehož hlavní myšlenkou je představa napodobování jakožto základu společnosti a všech společenských faktů. O významnosti sporu mezi Tardem a Durkheimem svědčí také to, že v roce 1903 vydal

---

³ Přínos Durkheimova díla bývá často spatřován v tom, že do sociologie zavedl pojem *sociální fakta*. Skutečností však je, že tento pojem, podobně jako například ekonomická fakta, byl v Durkheimově době běžně používán. Podobně je to tedy také v případě reprezentací.

⁴ Z hlediska samotného vývoje sociologie jistě nejde o zásadní, přelomový spor; jedná se však o záležitost poměrně aktuální. Na Tardovo dílo později navázal mimo jiné Bruno Latour a ve svém díle *Reassembling the Social* se věnuje otázkám povahy sociálně vědního poznání. Zpochybňuje předmět i metody sociálních věd a ptá se, zda je skutečně možné popisovat aktéry, jež mají své vlastní vědomí a své vlastní motivace.

⁵ Do češtiny překládáno jako *zákony napodobování* nebo *zákony nápodoby*.

Durkheim *Sociologie et sciences sociales*, ve kterém se jednoznačně vymezil proti Tardovu přístupu⁶. V svém textu Durkheim argumentuje, že Tardův přístup není sociologický a samotný výraz *zákon nápodoby* označuje za málo vědecký (Durkheim, Fauconnet 1903).

*Kolektivní reprezentace Emila Durkheima*⁷

Emile Durkheim vydal první ze svých stěžejních děl až v roce 1893. Přestože byl o generaci mladší než Auguste Comte, je právě Durkheim považován za zakladatele sociologie. Ve svém díle totiž jako první definoval předmět a metodu nové společenské vědy a vymezil její postavení vůči jiným společenským vědám.

Mezi lety 1893 a 1914 Durkheim publikoval nejen čtyři stěžejní monografie⁸, ale také množství statí a přednášek. Současné rozbory Durkheimova díla (Alexander 2005, Valade 2008) se shodují na tom, že v Durkheimově díle se mezi rokem 1894 a 1896 objevuje určitý myšlenkový předěl charakterizovaný jako odklon od sociologií vědění ke kulturní sociologii. Před tímto datem Durkheim explicitně nepoužíval pojem kolektivní reprezentace a používal termín *sociální fakta*. Základ kolektivních představ⁹ se poprvé objevil v roce 1898 v textu *Représentations individuelles et représentations collectives*. Rozbor kolektivních reprezentací a vysvětlení jejich původu je pak možno nalézt v díle *Elementární formy náboženského života*, které Durkheim publikoval v roce 1912.

Durkheimova argumentace je založena na definici a analýze náboženství. Durkheimovým cílem bylo nalezení nejjednoduššího náboženství a popis společenství, které toto náboženství praktikuje. Důvod, proč si Durkheim ke svému zkoumání vybral právě náboženství, byl jednoduchý. Náboženství je totiž, jak Durkheim uvádí, „záležitostí výsostně společenskou“ (Durkheim 2002: 17). Když Durkheim mluví o své koncepci vzniku náboženského myšlení, mimo jiné říká: „Náboženská síla je pocitem, jímž kolektiv působí na své členy, avšak pocitem promítnutým mimo kolektivní vědomí, která jej zakoušejí, a také mimo objektivitu. K jeho objektivizaci dochází fixováním na předmět, který se díky tomu stane posvátný. Tuto roli však může hrát jakýkoli předmět.“ (Durkheim 2002: 252). Každé náboženství, domnívá

---

⁶ V tomto díle se Durkheim vymezuje také vůči Georgu Simmelovi a obhajuje svůj vlastní postoj ke studiu společnosti.

⁷ Uvedená kapitola je částečně převzata z autorčiny magisterské práce s názvem *Teorie kultury v díle Emila Durkheima*.

⁸ V roce 1893 Durkheim vydal svou disertační práci *De la division du travail social*; o dva roky později publikoval *Les règles de la méthode sociologique*; v roce 1897 následovala studie *Le suicide*; poslední ze čtyř děl vydal v roce 1912, dva roky před svou smrtí, pod názvem *Les formes élémentaires de la vie religieuse*.

⁹ Durkheim nepoužíval čistě termín *kolektivní reprezentace*. Ve druhé předmluvě k Pravidlům sociologické metody, uvádí Némedi, se objevuje termín *sociální reprezentace* (Némedi 2000: 92).

se, tuto objektivizace potřebuje; k fixaci na nějaký předmět pak dochází prostřednictvím kolektivních představ.

Stejně jako je duševní život jedince utvářen jeho individuálními reprezentacemi, je reprezentacemi utvářen také kolektivní život. Při popisu vzniku kolektivních reprezentací Durkheim používá analogie s psychologií¹⁰ a vznikem individuálních představ.

Psychologie zkoumá věci, které se odehrávají na biologickém, hmotném podkladě, spoluprací jednotlivých buněk mezi sebou. Přesto však, říká Durkheim, je duševní život člověka rozmanitý a je nepřetržitým sledem představ, které jsou vzájemně propojené, a nelze určit, kde jedna začíná a druhá končí (Durkheim 1998: 27). Na základě toho předpokládá, že musí existovat mentální paměť, která minulé představy uchovává v podobě představ, a že dávnou vzpomínku netvoří „nový výtvar, ale jen opětovné vytrysknutí vědomí na ‚denní světlo‘.“ (Durkheim 1998: 29-30) Durkheim při tom klade důraz na to, že samotná představa není přímo obsažena v té či oné buňce, ale je výslednicí spolupráce mnoha buněk a bez jejich spolupráce by nemohla vzniknout. Durkheim navíc argumentuje, že nelze směšovat mentální stavy s jejich uvědomováním; to, že něco neprobíhá na vědomé bázi, neznamená, že to neexistuje. To znamená, že mohou existovat psychické jevy, aniž bychom si to uvědomovali. Totéž, co platí pro představy individuální, uzavírá Durkheim, platí také pro představy kolektivní. Buňky mozku tvoří systém, který uchovává představy vzniklé propojení těchto buněk, ale které jsou zároveň svou povahou k tomuto systému vnější. Stejně tak jsou jedinci ve společnosti prvky systému, jejichž propojením vznikají určité představy, které posléze přesahují samotné jednotlivé části systému. Durkheim doplňuje: „Můžeme li říct, že v jistých ohledech jsou kolektivní představy vědomí jednotlivců vnější, je tomu tak proto, že nepocházejí od izolovaných jednotlivců, ale z jejich spolupráce“ (Durkheim 1998: 39-40).

Kolektivní reprezentace vycházejí z kolektivního vědomí; jakmile jsou jednou ustavené, jsou nezávislé na jedinci a zcela jej přesahují. V *Elementárních formách náboženského života* uvádí Durkheim jako příklad představu času:

Zkusme si například představit, čím by byl pojem času bez postupů, jejichž pomocí jej dělíme, měříme a vyjadřujeme objektivními znaky – čas, který by nebyl sledem roků, měsíců, dnů, hodin! Byl by něčím téměř nemyslitelným. Čas můžeme uchopit jen za předpokladu, že rozlišujeme jeho různé momenty. A kde má toto rozlišování počátek? Stav vědomí, které jsme již dříve zakusili, se bezpochyby mohou v našem nitru znovu odehrávat v původním pořadí; jednotlivé úseky naší minulosti se tak znovu zpřítomňují, a přitom se od přítomnosti přirozeně odlišují. Ať už je však toto rozlišování pro naši osobní zkušenost jakkoli významné, k vytvoření pojmu nebo kategorie času nepostačuje. Ty nespočívají jednoduše v částečné či

---

¹⁰ Durkheimův postoj k psychologii byl poměrně negativní, což bylo dáno jednak Durkheimovým sociologismem, jednak stavem, v jakém se psychologie v té době nalézala. Uvedená Durkheimova analogie s psychologií je v tomto ohledu výjimečná.

úplně připomínce našeho uplynulého života. Je to abstraktní a neosobní rámeček, který nezahrnuje pouze naši individuální existenci lidstva jako celku. Připomíná nekonečný graf, v němž se před naší myslí odvíjí veškeré trvání a v němž mohou být ve vztahu k pevným a předem určeným orientačním bodům situovány všechny myslitelné události. Není to můj čas, který je takto organizován; je to čas jako takový, který je objektivně myšlen všemi příslušníky stejné civilizace“ (Durkheim 2002: 17-18)

Tato představa času je sociální institucí, doplňuje Durkheim; jedná se o sociální čas, protože je společný všem členům dané skupiny a není závislý na vnímání času jednotlivcem. (Durkheim 2002: 18) Podobnými sociálními institucemi je například představa prostoru, třídy či představa osobnosti. Přestože dnes už je jeho původ zastřený, čas má svůj původ v náboženském myšlení. Náboženský život rozděluje běh život jedinců na dobu běžného, každodenního života, kdy je jejich jedinou náplní obstarávání potravy, a na dny sváteční, kdy se jedinci daného kmene shromáždí a jež jsou naplněny náboženskými slavnostmi. Právě to bylo podle Durkheima podnětem ke strukturaci času na určité pravidelné úseky (Durkheim 2002: 337).

Primárními kolektivní reprezentace se týkaly náboženského myšlení. Durkheim k tomu uvádí: „Víra, mýty, dogmata i legendy jsou představy nebo systémy představ, které vyjadřují povahu posvátných věcí, jejich povahu a moc, jejich vznik, vztahy jedněch k druhým i jejich vztah k věcem profánním.“ (Durkheim 2002: 45). Jak však bylo patrné z příkladu času, rozhodně není podmínkou, že si musejí svůj náboženský charakter udržet.¹¹

Význam Durkheimova díla spočívá mimo jiné v tom, že do sociologie v rámci kolektivních reprezentací zavedl binární opozici posvátného (*les choses en sacrées*) a profánního (*les choses en profanes*). Kolektivní reprezentace osvětlují, jakým způsobem vznikají věci považované za svaté. Posvátný charakter věcí není odvozen od jejich podstaty; věci jsou posvátné, protože jsou jako takové myšleny členy určitého společenství. Durkheim píše, že totemismus je náboženstvím anonymní a neosobní síly, která sídlí v každé z bytostí, aniž by se s kteroukoli z nich identifikovala (Durkheim 2002: 209) a dodává, že věci nejsou posvátné „kvůli jejich vnitřní povaze, kvůli jejich charakteristickým vlastnostem, ale proto, že jsou považovány za součást této síly, která jediná propůjčuje věcem jejich posvátný charakter a která dlí v nejrozmanitějších jiných bytostech“ (Durkheim 2002: 222). Kolektivní představy

---

¹¹ Tak, jako je kolektivní představou čas, stejně tak jsou kolektivní představou například barvy a jejich sociální význam. Zatím, co černá v západní kultuře je spojená se smutkem a smrtí, bílá je znakem nevinnosti; v jiných kulturách je význam opačný. Barvy také mohou nabývat různých významů při revolucích. Příkladem je třeba „oranžová revoluce“ na Ukrajině v roce 2004, jejíž symbolem je dodnes zmíněná barva. Symboly jsou vždy projevem sociálních představ určité skupiny lidí; vlajka, hymna či státní znak jsou symbolem národního státu; stejně tak mohou mít svou vlajku a pokřik fanoušci sportovního klubu. Nezáleží na velikosti skupiny či účelu, pro který se shromáždili; podstatné kolektivní vědomí a kolektivní hodnoty ztělesněné určitým symbolem této skupiny.

ovlivňují také stravovací návyky, konkrétně určují, které potraviny je možné jíst a které ne; stanovují také přesné podmínky, za kterých je možné jíst posvátná zvířata či zvířata příbuzná s těmito posvátnými zvířaty, to znamená vytvářejí kategorie potravin, které je možné jíst. Kolektivní představy jsou tedy také zdrojem společenských norem.

Posvátnými se však nemusejí stát jen věci. Každá společnost, říká Durkheim, potřebuje své bohy a „pokud se zamiluje do nějakého člověka a domnívá se, že v něm odhalila své hlavní touhy, které ji formují, nebo prostředek k jejich uspokojení, bude tento člověk vyzdvižen a zbožštěn“ (Durkheim 2002: 236). Důkazem toho, pokračuje dále Durkheim, že tyto představy mají sociální původ, je skutečnost, že tito lidé se o tento status nijak nezasloužili. V podstatě jakýkoliv člověk nebo předmět se může stát předmětem „posvátné“ úcty, která se projevuje stejně, jako se projevuje úcta k bohu. Kolektivní představy, připomíná Durkheim, „dodávají věcem vlastnosti, které v nich neexistují, a určují chování lidí zásadním způsobem“ (Durkheim 2002 :250).

Kolektivní představy jsou závislé na existenci společenství a je potřeba je neustále oživovat. Z generace na generaci jsou pak kolektivní představy předávány pomocí procesu socializace. Reprezentace je tedy v Durkheimově pojetí produktem kolektivního vědomí; jedná se o systém představ o okolním světě, který jakýmsi způsobem strukturují realitu.

2 Reprezentace a jazyk

Durkheimovo dílo se pohybuje na pomezí antropologie a sociologie a lze v něm nalézt základy pozdějšího funkcionalismu a strukturalismu. Strukturální lingvistika se později také ukázala jako jeden ze směrů, jež ke svému vysvětlení využili konceptů reprezentace. Ve svém zkoumání se totiž zaměřila na jazyk jako nejkompexnější symbolický systém v společnosti, který dal základy myšlení.

Jazyk a myšlení

Kolektivní reprezentace jako systém vzájemně propojených představ společnosti, které je možné řadit do kategorií založených na vztazích nadřazenosti a podřazenosti. Právě tato struktura dává Durkheimovi příležitost označit kolektivní reprezentace jako základ logiky, myšlení a všech symbolických systémů včetně jazyka. Durkheim říká, že „myslet znamená řadit vlastní myšlenky do kategorií, které ale musejí být pojmenované“ (Durkheim 2002:85). Na tomto pojmenování, pokračuje Durkheim, se podílí jazyk. Jazyk je výsledkem kultury a je

výsledkem systému idejí, které v dané společnosti existují. Vzhledem ke svému původu je pak nutné studovat symbolické systémy jako celek pouze ve vztahu k dané společnosti.

Podobný přístup zastával předchůdce strukturalismu Ferdinand de Saussure¹². De Saussure se věnoval především roli jazyka jako sociální instituci a zkoumal vztah mezi společností a jazykovými strukturami. Podobně jako Durkheim také de Saussure zdůrazňoval nutnost odvozovat slova a jejich význam ne na základě objektu, který označují, ale od struktury jazyka. Stejným způsobem je podle de Saussura nutné odvozovat také význam symbolů používaných při sociální interakci, neboť každý symbol má význam pouze v kontextu dané kultury. Jazyk je sociální institucí, jež se však od ostatních institucí liší ve svém rozsahu, tvrdí de Saussure a doplňuje, že jazyk je „společenský produkt uložený v mozku každého jednotlivce“ (de Saussure 1996: 58). De Saussure rozlišuje mezi jazykem (*langue*) a promluvou (*parole*). De Saussure zároveň tvrdí, že „[j]azykový znak je arbitrární“ (de Saussure 1996: 98), přičemž dále upřesňuje, že arbitrárnost znaku v žádném případě neodkazuje k možnosti jednotlivce vložit do znaku jakýkoliv význam. Arbitrárnost, říká de Saussure, musí být vždy vztažena k předmětu. De Saussure se také zabývá rozlišením jazyka a písma. Jazyk a písmo jsou podle něj „dva odlišné znakové systémy, přičemž druhý existuje jen proto, aby reprezentoval první“ (de Saussure 1996: 59).

Strukturální lingvistika Ferdinanda de Saussura měla významný dopad na studium v sociálních vědách (Harrington 2006: 268). V antropologii z ní čerpal Claude Lévi-Strauss, o němž bude řeč v následující kapitole; v psychologii ovlivnila především Jeana Piageta; v sociologii můžeme její prvky najít například v díle Pierra Bourdieho, Jeana Baudrillarda, Jacquese Derridy nebo Michela Foucaulta.

Re-representace: ztraceno v překladu

Jak bylo řečeno dříve, jazyk hraje významnou roli při vytváření a chápání kolektivních reprezentací. Slovo mechanicky přeložené z jednoho jazyka do druhého nemusí mít v daném kontextu přesně ten stejný význam. Daný pojem jednoduše vyvolává jiné asociace; týká si jiné skupiny významů; je odvozeno z jiné struktury jazyka. Tento problém se paradoxně týká samotného termínu *reprezentace*. Pickering (2000) se věnuje problematice překladu tohoto pojmu. Durkheim ho, tvrdí Pickering, nikdy nedefinoval, protože tento výraz byl v Durkheimově době běžně používán. V němčině, vysvětluje Pickering, je používáno slovo *Vorstellung*. Tento výraz může být do češtiny přeložen jako představa, fantazie, představivost,

---

¹² Ferdinand de Saussure byl Durkheimovým současníkem a není zřejmé, zda a nakolik byl de Saussure ovlivněn Durkheimovým dílem (srov. Murphy 1998: 45, Giddens 1999: 539).

ale také (dramatické) představení. Ve francouzském jazyce se užívá mnohovýznamového pojmu *représentation*. Ten můžeme do češtiny přeložit jako znázornění, zobrazení, představení, ztvárnění či vyobrazení, ale také opětovné předložení či zastupování. V angličtině se běžně používá termínu *representation*, přestože, jak říká Pickering (2000: 11), překladem z francouzštiny do angličtiny slovo ztrácí uvedenou mnohoznačnost.

Do českého jazyka bývá tento výraz překládán jako *představa*, respektive *kolektivní představy*. Představa je dle Encyklopedického slovníku definována jako „psychický obraz dříve vnímané reality, nebo fantazií nově vytvořený obsah vědomí“ (Bradnová 1993: 887). V poslední době se však také v české sociologii začíná prosazovat mnohoznačnější výraz *reprezentace*.

3 Které reprezentace jsou ty „správné“?

Pojem reprezentací není pouze výsadou sociologie. Reprezentace mají svůj původ ve filozofii; tento pojem našel své uplatnění i v antropologii, lingvistice a psychologii. V každém společensko-vědním oboru mají reprezentace svou náplň a někdy také jiný název.

Psychologie

V psychologii našly reprezentace uplatnění především v kognitivní psychologii a v sociální psychologii. Jedním z prvních autorů, který se v psychologii zabýval vlivem *kolektivního* na jedince, byl švýcarský sociální psycholog a psychiatr Carl Gustav Jung¹³. Ten do psychologie zavedl pojem *kolektivní nevědomí*. Jungova teorie vychází z Freudova konceptu *podvědomí*, ale Jung jej rozšířil o kolektivní složku. Základní otázka, jež si Jung kladl, byla: jak je možné, že všechny kultury vytvářejí podobné obrazy hrdinů a druhy symbolů? Důvodem, proč se tak děje, je podle Junga existence „archaických zbytků biologického a prehistorického vývoje člověka. Je to ta část psýché, která obsahuje a dále předává společné psychické dědictví lidstva. Kolektivní nevědomí určuje od narození chování každé osoby“ (Fürst 1997: 78). Produktem kolektivního nevědomí je pak *archetyp*¹⁴:

„Archetyp je vrozená tendence vytvářet univerzální mytologické obrazy. [...] Archetypy jsou produktem veškerých zkušeností lidstva. Příkladem je hrdinský mýtus, který jako archetyp existuje ve všech kulturách a všech dobách. [...] Mýty se mohou v detailech odlišovat, ale základní struktura zůstává zachována. Kolektivní nevědomí zahrnuje ještě jiné důležité archetypy:

¹³ Přestože Jungova teorie kolektivního nevědomí a archetypů je do jisté míry kontroverzní, neměla by být v souvislosti s kolektivními reprezentacemi zcela opomíjena. Jung hledá odpověď na podobné otázky, na které hledal odpověď i Durkheim, a podstata Jungových konceptů vykazuje podobné rysy s koncepty používanými v sociologii.

¹⁴ Některé Jungovy archetypy jsou charakterizovány binárními opozicemi – animus/anima, persona/stín, zrození/smrt.

zrození, sílu, kouzlo, Boha, dítě, matku atd. Archetypy kolektivního nevědomí pronikají do vědomí; tam vystupují v podobě snů, fantazií a symbolů. Symbol je výrazem nebo znakem, který v denním životě může být důvěrně známý, avšak odkazuje nad sebe do jiné oblasti. Symbol je považován většinou za naznačující náhražku pro nezobrazitelnou představu.“ (Fürst 1997: 79)

Přestože samotný původ Jungových archetypů se liší od obsahu sociálního faktu a kolektivních reprezentací, lze nalézt jistou podobnost mezi Jungovou teorií a teorií Durkheima. Jung vysvětloval společné představy a chápání lidí skrze existenci jakési kolektivní *duše*, která je však vrozená všem lidem. Pokud pomineme právě vrozenost Jungova *kolektivního nevědomí*, pak si lze klást otázku, zda s ohledem na definici a charakter *kolektivního vědomí* by právě pojem *ne-vědomí* nebyl příznačnější.

Současná kognitivní psychologie pracuje s konceptem vnějších a vnitřních (mentálních) reprezentací (Eysenck, Keane 2008: 297). *Mentální reprezentace*¹⁵ vycházejí z předpokladu, že „[l]idská mysl nezachycuje vnější realitu (,věc o sobě‘) takovou, jaká je, ale znázorňuje ji (reprezentuje) s pomocí poznávacích prostředků, kterými disponuje. Nejdůležitějšími prostředky znázornění jsou *obraz* a *slovo*“ (Plháková 2005: 47). Tyto reprezentace se pak mohou dělit dle úrovně vnímání a chápání reality jedincem.

Konceptem, jež se pohybuje na pomezí sociální psychologie a sociologie, jsou *sociální reprezentace*, jejichž autorem je Serge Moscovici. Moscovici se přímo hlásí k Durkheimovu odkazu, nicméně distancuje se od radikálního dělení na reprezentace individuální a reprezentace kolektivní (Duveen 2000: 6). Moscovici definuje sociální reprezentace jako:

„systém hodnot, myšlenek a praktik se dvěma funkcemi: zaprvé ustanovit řád, který jedincům umožní se v materiálním a sociálním světě orientovat a osvojit si jej; zadruhé umožnit členům společenství komunikovat a to tak, že jim poskytne klíč ke společenské směně a klíč k jednoznačnému pojmenování a klasifikaci různých aspektů jejich světa a osobní a skupinové historie (Duveen 2000: 12, překl. autorka)

Moscovici dále zdůrazňuje, že nejen způsob myšlení, ale i to, co si skutečně myslíme, závisí na sociálních reprezentacích, které jako členové daného společenství máme. Moscoviciho sociální reprezentace obsahují ve srovnání s Durkheimovým konceptem také kognitivní rozměr a jsou v jeho podání prostředkem interakce. Podle Denise Jodelet je podstatou teorie sociálních reprezentací „analýza znalostí zdravého rozumu“ (2006:240). Příkladem sociální reprezentace může být výzkum provedený Jodelet, která se věnuje problematice reprezentace těla jako zkušenosti s něčím, co je dostupné každému člověku. (Jodelet 2011), přičemž Jodelet ve svém výzkumu rozlišuje kromě *individuální* a *kolektivní* také *subjektivní* dimenzi.

---

¹⁵ Mentální reprezentace používané v kognitivní psychologii, naznačuje Plháková, vycházejí z Kantova konceptu. (Plháková 2005: 47)

Antropologie

V antropologii se reprezentacím věnoval a z práce Durkheima a Saussura vycházel Claude Lévi-Strauss. Jeho charakteristickým znakem je, jak uvádí Soukup, „uplatnění systémového přístupu ke studiu kultury a snaha o sblížení antropologie s exaktními vědami“, mimo jiné také lingvistikou, která jeho přístup výrazným způsobem ovlivnila. (Soukup 1994: 146). Lévi-Strauss, jak uvádí Harrington (2006: 275), se zabýval především symbolickým řádem a jeho strukturou. Ve svém díle využívá Durkheimovy binární opozice a tvrdí, že úkolem antropologie je „uchopit nevědomou strukturu, která se skrývá za všemi institucemi a pod každou soustavou zvyků, abychom získali vysvětlující princip platný i pro jiné instituce a soustavy zvyků“ (Lévi-Strauss In Soukup 1994: 147).

Dalším významnou postavou antropologie, jež se zabývala reprezentacemi, byl Clifford Geertz. Geertz (2000) tvrdí, že lidské jednání je založeno na symbolech. Jednotlivé akty jednotlivců musejí být podle Geertze chápány s ohledem na smysl, který sami aktéři přikládají. Geertz říká, že „reprezentaci a subjektivní obsah nelze v případě kulturní analýzy oddělit, stejně jako to nelze učinit v případě malby“ (Geertz 2000: 27). Analýza kultury, říká dále Geertz, „směřuje k hledání významotvorných symbolů, shluků významotvorných symbolů a shluků shluků významotvorných symbolů – materiálních nositelů percepce, emocí a porozumění – a ke konstatování fundamentálních pravidelností lidské zkušenosti obsažených v jejím fungování“ (Geertz 2000: 451).

Sociologie

Co se týče sociologie, koncept reprezentací se stal základem mnoha teorií, jejichž autoři se více či méně hlásí k dílu Emila Durkheima. Reprezentace jsou užívány v mnoha sociologických teoriích a školách, v důsledku čehož se náplň jednotlivých konceptů mění. Každý koncept reprezentací totiž odráží nejdůležitější aspekty dané teorie.

Jedním z nich je koncept sebe prezentace sociologa Ervinga Goffmana, představitele dramaturgického přístupu v sociologii. Goffman (1986) říká, že existují určité rámce, jež tvoří strukturu každodenního života, v níž se jedinci pohybují. Jedinci jsou vybaveni prostředky, pokračuje Goffman, které jim umožňují interpretovat určité situace, přičemž zvažuje i možnost záměrného zkreslení či oklamání ostatních účastníků interakce. Goffman dělí *divadlo* každodennosti na *jeviště* a *zákulisí*, v němž dochází ke změně rolí. Každý jedinec, říká Goffman (1999), má v každodenní interakci několik rolí, které využívá v různých situacích, a pokračuje:

„Kromě skutečnosti, že rozdílné úlohy mohou mít společnou fasádu, je dlužno zaznamenat i to, že daná společenská fasáda se institucionalizuje do podoby abstraktního stereotypního očekávání, jež vzbuzuje. Vedle konkrétních úkolů, které jsou jménem této fasády v daném momentě plněny, nabývá fasáda také na významu a stabilitě. Stává se tak „kolektivní reprezentací“ a plnoprávnou skutečností. (Goffman 1999: 33)

Goffmanův koncept však trpí nedostatečným zohledněním všech účastníků interakce. Soustřeďuje se totiž na role a fasády konkrétní osoby, ale okolí daného jedince je implicitně přítomno pouze při vědomém výběru a rozhodování a již nepopisuje zpětnou vazbu. Goffmanův koncept také předpokládá neustálý *proces rozhodování* a opomíjí habituální chování jedinců.

Přestože Durkheim je považován za zakladatele funkcionalismu, z Durkheimova díla čerpá také teoretik konfliktu Randall Collins. Collins (1975) tvrdí, že společnost a její struktura je udržována v chodu pouze díky neustálé a nepřetržité interakci mezi jedinci. Každá interakce je pouhou směnou, z níž se každý jedinec snaží získat maximální užitek. Collins parafrázuje Goffmana a používá pojem *interaction ritual* (Collins 1975, 2004), čímž označuje divadelní model interakce. Collins zdůrazňuje prchavost okamžiku interakce a reprezentace definuje jako *momentální představy* sdílené s ostatními pouze v daném okamžiku (Collins 2004). Přestože v současné sociologické teorii převládá názor, že Durkheim se ve svém pozdním díle odklonil od sociologie vědění směrem ke kulturní sociologii, Randall Collins (Collins 2005: 102) je přesvědčen, že nejdůležitějším přínosem Durkheimovy knihy *Elementární formy náboženského života* je právě teorie sociálního utváření kategorií myšlení. Díky ní je možné ukázat, říká Collins, že nejen kategorie jsou sociálně konstruované, ale také že myšlení každého jednotlivce v každém momentě je sociálně ovlivněné.

Mezi autory, kteří své teorie výslovně nestaví na konceptu reprezentací, ale jejich prvky lze v díle nalézt, patří Pierre Bourdieu. Bourdieu (1984, 1998) popisuje sociální prostor jako založený na distinkci, přičemž základem této distinkce je *vztahovost*. Jednotlivé vlastnosti existují pouze a jedině v systému ostatních vlastností, které, jak popisuje Bourdieu, „jsou definované právě *vzájemnou exterioritou*, vztahem, blízkostí, sousedstvím, či vzdálením“ (Bourdieu 1998:13). Bourdieu také do sociologie znovu zavádí pojem *habitus*¹⁶, který definuje jako vztah mezi praktikami, které si lidé osvojili a používají, a kulturně-ekonomickou situací, ve které se v rámci sociálního pole nalézají (Bourdieu 1984: 101). Bourdieu také používá rozdělení na posvátné a profánní, které je v jeho teorii základem diferenciací mezi jednotlivými lidmi a jejich postavením ve společnosti.

---

¹⁶ Pojem *habitus* se objevuje již v díle Marcela Mause.

Výše uvedené koncepty jsou příklady, jak obsažný je pojem reprezentací v sociálních vědám. Mezi uvedenými však chybí nejvýraznější zastánci sociologie vědění a kulturní sociologie, jejichž teoretický spor je založen na myšlenkovém posunu v díle Emila Durkheima. Těm je věnována následující kapitola.

4 Mezi sociologií vědění a kulturní sociologií

V současné sociologii se možno vysledovat dva hlavní myšlenkové proudy, jejichž předmětem zájmu jsou právě reprezentace. Prvním z nich je sociologie vědění; druhý je kulturní sociologie. Oba tyto proudy staví na myšlenkové tradici Emila Durkheima, ale opírají se přitom o různá díla z různých období. Jak už bylo řečeno, současná sociologie nahlíží na Durkheimovo dílo jako na dílo myšlenkově rozdělené na dvě části (Alexander 2005, Valade 2008). Co se týče periodizace Durkheimova díla, Fournier (2008: 17) uvádí rok 1895, případně roky 1894-1896, které jsou z hlediska myšlenkového posunu významné. V první fázi je patrná blízkost se sociologií vědění; ve druhé fázi se Durkheim přiklání k sociologii kultury¹⁷.

Sociologie vědění

Mezi předchůdce sociologie vědění, jak uvádí Hubík (1999), patří Karl Marx, Emile Durkheim a Max Weber. Za zakladatele sociologie vědění je však považován až Karl Mannheim.

U Durkheima lze sociologii vědění vysledovat především v jeho prvních dvou dílech, ve *Společenské dělbě práce* a v *Pravidlech sociologické metody*. Durkheim tvrdil, že předmětem studia sociologie je studium sociální reality, přičemž jsou to sociální fakta, jež realitu tvoří. Sociální fakta Durkheim popisuje jako způsoby myšlení, cítění a jednání, které existovaly před narozením jedince a budou existovat i po jeho smrti. Durkheim je ve svém díle definuje následovně:

„Sociální fakt je jakýkoli způsob jednání schopný vytvořit na jedince vnější tlak, který je společný celé společnosti, zatímco jeho existence je nezávislá na individuálních projevech jedinců.“
(Durkheim 1982: 59)

---

¹⁷ Durkheim takto své dílo nikdy sám nerozdělil. Co se týče periodizace díla a jeho charakteristika, jedná se samozřejmě o sociologii vědění a kulturní sociologii ve smyslu, jak je charakterizuje současná sociologická teorie.

Pravidlem při zkoumání sociálních faktů je zacházet s nimi jako s věcmi. Podle Durkheima (1982: 120) musí existovat nějaké prvotní síly, které umožní vznik sociálních faktů. Určitá fakta, tvrdí dále Durkheim, existují i bez toho, aby měla nějaký účel, a mění se pouze ve zvyk dělat věci určitým způsobem.

Za skutečného zakladatele bývá považován až Karl Mannheim, pro něhož je základním úkolem sociologie vědění, jak říká Hubík, „na základě znalosti obsahu vědomí objevit jim korespondující děje bytí“ (Hubík 1999: 97). V Mannheimově díle, uvádí Kecskemeti, lze vysledovat velmi významný vliv strukturální analýzy (Kecskemeti In Mannheim 1964). Mannheim (1964) se ve svém díle vymezil proti studiu vědění jako něčeho čistě teoretického, vycházejícího pouze z filozofie a, jak dodává Harrington (2006: 173), dokázal, že kontext určitého výroku nebo myšlenky má vliv na jeho platnost.

Na Durkheima a Mannheimu navázal Robert Merton (Berger, Luckmann 1999). Merton je autorem pojmů *manifestní* a *latentní funkce*. Manifestní funkcí, říká Merton (2000), je důsledek, jichž bylo dosaženo na základě zamýšleného chování jednotlivců. Latentní funkcí pak označuje ty důsledky, jež vznikly jako vedlejší efekt zamýšlené činnosti.

Představiteli sociologie vědění, kteří se zasloužili o jistou *popularizaci* tohoto odvětví v řadách sociologické veřejnosti, jsou Peter L. Berger a Thomas Luckmann. Ti ve své knize *Sociální konstrukce reality* říkají, že „realita je vytvářena sociálně a že sociologie vědění musí analyzovat procesy, jakými k tomu dochází“ (Berger, Luckmann 1999: 9). Hned v úvodu této knihy její autoři deklarují, že jedním z jejich dvou hlavních principů je pohlížet na sociální fakta jako na věci. Jejich odkazy na Durkheimovu sociologii a popis sociální reality však prostupuje celou jejich koncepcí. Vycházejí z jazyka jako symbolického systému a prostředku lidského dorozumívání, který má slovy Bergera a Luckmanna, „schopnost objektivace“ (Berger, Luckmann 1999). Jazyk, pokračují dále autoři, je prostředkem, který umožňuje klasifikaci a kategorizaci pojmů. Berger s Luckmannem zdůrazňují, že *vědění* a *vědění o vědění* získáváme v procesu socializace.

Kulturní sociologie

Na druhém konci pomyslného spektra stojí kulturní sociologie. Jednou z vůdčích osobností kulturní sociologie je Jeffrey C. Alexander, který ve své teorii vychází nejen z Durkheima, ale také Webera, Halbwachse, Turner, Geertze, Dilthaye a dalších. Cílem jeho teorie je rekonstrukce významů, přičemž předpokládá, že význam lze zkoumat na základě jednání aktérů.

Pojem kulturní sociologie zavedl Jeffrey C. Alexander a Phillip Smith, když vymezili hranici mezi ní a sociologií kultury (Alexander, Smith 2003). Kulturní sociologie vychází z tzv. kulturního obratu (*cultural turn*) a předpokládá, že kultura určité společnosti má svou vlastní autonomii, to znamená, že není pouze automatickou odpovědí na strukturu společnosti. Pro kulturní sociologii, tvrdí Alexander, nejsou důležité *motiv*y aktérů, ale *význam*. Kulturní sociologie je v podání *kulturní pragmatiky* založena na jakémisi story-telling, skrze které je možné rekonstruovat chování aktérů, vliv na obecnost a identifikovat převažující kolektivní reprezentace. Představení totiž přímo předpokládá soupeřící paradigmaty a různé výklady. Mezi jednotlivými reprezentacemi probíhá boj o to, které kolektivní reprezentace budou upřednostněny a jeden soubor reprezentací je pro společnost vždy důležitější než jiný. Kolektivní reprezentace mají podle Alexandera svou vlastní strukturu a logiku. Jsou v pozadí každého jednání a každým dalším jednáním se upevňují. Alexander a Mast (2006: 7) však připomínají, že skutečnost, že jsou symboly sociálně konstruované, neznamená, že jsou méně reálné

Koncept sociálního představení byl do sociologie představen Jeffrey C. Alexanderem a jeho kolegy. Pochází z tzv. *performance studies*, které byly založeny Victorem Turnerem a Richardem Schechnerem ve druhé polovině minulého století. Tento koncept odráží změnu v tom, jak je chápána role kultury ve společnosti, a je založen na *silném programu* v sociologii. Tzv. silný program a kulturní sociologie zdůrazňují hermeneutické a strukturální aspekty (Alexander, Smith 2003) a jak Alexander vysvětluje:

Kulturní sociologie považuje kolektivní emoce a myšlenky za základní kámen metod a teorií, protože, jak se zdá, právě tyto subjektivní a vnitřní pocity vládnu světu. Sociálně konstruovaná subjektivita vytváří vůli kolektivit; tvaruje pravidla organizací; vymezuje morální základ práva; a poskytuje význam a motivaci technologiím, hospodářství a vojenskému aparátu. (Alexander 2003:5, překl. autorka)

Podle Alexandra a Masta jakékoliv sociální představení sestává z několika součástí. (Alexander, Mast 2006: 33-37). Sociální představení můžeme popsat jako interakci mezi aktéry a obecností, zatímco jejich hodnoty, normy a představy mají původ v kolektivních reprezentacích. Aktéři využívají určité prvky *mise-en-scène* a prostředky symbolické produkce. Alexander k tomu říká: „Sociální nebo divadelní představení každého herce spočívá na již vytvořeném systému kolektivních reprezentací, které tvoří kulturu“ (Alexander 2006: 58). Úspěch sociálního představení je založen na existenci propojení (*re-fusion*) všech prvků daného představení; existence propojení vytváří zdání autenticity představení. Autoři

konceptu zdůrazňují roli médií, která přenášejí představení k různým druhům publika a umožňují proces tvorby významu.

Každodenní život, tvrdí Alexander, se stal předmětem symbolické rekonstrukce“ a „systémy kolektivních reprezentací se začaly oddělovat od náboženského života“ (Alexander 2006: 48). Sociální představení podle něj spočívá na spojení jednotlivých prvků sociálního představení, přičemž je nezbytnou podmínkou je vytvoření autentičnosti. Co je a není autentické je vždy určováno daným kulturní prostředím, ve kterém se představení odehrává.

Závěr

Reprezentace jsou jedním ze stavebních kamenů sociálně vědního poznání. Prvním sociologem, který se konceptu reprezentací podrobněji věnoval, byl Emile Durkheim. Ten ve svém díle navázal na filozofická díla empiristů, především pak dílo Immanuela Kanta. Definici reprezentací v Durkheimově díle však ztěžuje skutečnost, že pojem reprezentací byl často používán. Tento problém se následně také odráží při překladech tohoto termínu z jednoho jazyka do druhého.

Od zavedení konceptu reprezentací do sociálních věd se objevilo mnoho variací tohoto termínu. Jednotlivé koncepty jsou však mezi sebou často těsně provázané; antropologie čerpá ze sociologie et vice versa; sociologie používá přístupy sociální psychologie; lingvistika proniká do psychologie, sociologie i antropologie. Některé sociologické teorie mají reprezentace jako základ; jiné pracují pouze s určitým konceptem, který je s reprezentacemi spojen.

V současné sociologické teorii lze nalézt dva základní směry, které s reprezentacemi pracují. Jedná se jednak o sociologii vědění, jednak o kulturní sociologii. Sociologie vědění zkoumá vztah mezi myšlením, znalostmi a společností a reprezentace jsou pro ni způsobem, jakým člověk poznává svět kolem sebe. Kulturní sociologie se naopak zaměřuje na význam a jeho rekonstrukci. Reprezentace jsou pro ní základem, z něhož všichni jedinci určitého společenství čerpají a který ovlivňuje jejich chování.

Tento článek proto zcela jistě nepodává vyčerpávající přehled všech definic konceptu reprezentací v sociálních vědách, což by vzhledem k rozsahu, v jakém jsou reprezentace v sociálních vědách používány, ani nebylo možné. Cílem článku bylo spíše ukázat komplexnost a složitost problematiky.

Bibliografie:

ALEXANDER, Jeffrey C. Introduction: The Meanings of (Social) Life. In ALEXANDER, Jeffrey C. *The Meanings of Social Life. A Cultural Sociology*. 1. vyd. Oxford: University Press, 2003. s. 3-10. ISBN 0-19-516084-3.

ALEXANDER, J. C., SMITH Philip. The Strong Program in Cultural Sociology: Elements of a Structural Hermeneutics. In ALEXANDER, Jeffrey C. *The Meanings of Social Life. A Cultural Sociology*. 1. vyd. Oxford: University Press, 2003. s. 11-26. ISBN 0-19-516084-3.

ALEXANDER, Jeffrey C. The Inner Development of Durkheim's Sociological Theory : From Early Writings to Maturity. In ALEXANDER, Jeffrey C., SMITH, Phillip. *The Cambridge Companion to Durkheim*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. str. 136-159. ISBN 0521806720.

ALEXANDER, Jeffrey C., MAST, Jason L. Introduction. In ALEXANDER, Jeffrey C., GIESEN, Bernhard, MAST, Jason L. *Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. str. 1-27. ISBN 052167462X.

BERGER, Peter. L., LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. ISBN 80-85959-46-1.

BRADNOVÁ, Hana a kol. *Encyklopedický slovník*. 1.vyd. Praha: Odeon. 1993. 1253 s. ISBN 80-207-0438-8.

BOURDIEU, Pierre. *Distinction. A social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press, 1984. 613 s. ISBN 0-674-21277-0

BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-518-3

COLLINS, Randal. *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press, 2004. 439 s. ISBN 0691090270.

COLLINS, Randall. *Conflict Sociology: Toward an Explanatory Science*. New York: Academic Press, 1975. 584 s. ISBN 0121813509.

COLLINS, Randall. The Durkheimian Movement in France and in World Sociology. In ALEXANDER, Jeffrey C., SMITH, Phillip. *The Cambridge Companion to Durkheim*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. str. 101-135. ISBN 0521806720.

DUVEEN, Gerard. *Introduction: The Power of Idea*. In MOSCOVICI, Serge. *Social Representations. Exploring Social Psychology*. 1. vyd. Cambridge: Polity Press, 2000. str. 1-17. ISBN 0-7456-2225-9.

DURKHEIM, Emile. *Représentations individuelles et représentations collectives*. 1898. [Cit. 6.11.2011]. Dostupné na Internetu: <http://dx.doi.org/doi:10.1522/cla.due.rep1>

DURKHEIM, Emile, FAUCONNET, Paul. *Sociologie et sciences sociales*. 1903. [Cit. 6.11.2011]. Dostupné na Internetu: <http://dx.doi.org/doi:10.1522/cla.due.soc4>

DURKHEIM, Emile, MAUSS, Marcel. *De quelques formes de classification - contribution à l'étude des représentations collectives*. 1903. [Cit. 6.11.2011]. Dostupné na Internetu: <http://dx.doi.org/doi:10.1522/cla.due.deq>

DURKHEIM, Émile. *Sociologie a filosofie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. 175 s. ISBN 8085850575.

DURKHEIM, Émile. *The Rules of Sociological Method*. New York : Free Press, 1964. 146 s.

DURKHEIM, Emile. *Elementární formy náboženského života*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH. 2002. 491 s. ISBN 80-7298-056-4

DURKHEIM, Emile. *Společenská dělba práce*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 2004. 375 s. ISBN 80-7325-041-1.

EYSENCK, Michael W., KEANE, Mark T. *Kognitivní psychologie*. 1. vyd. Praha: Academia. 2008. 748 s. ISBN 978-80-200-1559-4.

FOURNIER, Michel. Émile Durkheim. Une vie, une carrière. In VALADE, Bernard. *Durkheim. L'institution de la sociologie*. 1. vyd. Paris: Presses universitaires de France. 2008. s. 15-44. ISBN 2130560377

FÜRST, Maria. *Psychologie. Včetně vývojové psychologie a teorie výchovy*. 1. vyd. Olomouc: Votobia. 1997. 263 s. ISBN: 80-7198-199-0.

GEERTZ, Clifford. *Interpretace kultur*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství. 2000. 565 s. ISBN 80-85850-89-3.

GIDDENS, Anthony. *Sociology*. 1. vyd. Praha: Argo. 1999. 595 s. ISBN 80-7206-124-4.

GOFFMAN, Erving. *Frame Analysis : an Essay on the Organization of Experience*. Boston : Northeastern University Press, 1986. 586 s. ISBN 093035091X.

GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo : sebezprezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1999. 247 s. ISBN 8090248241.

HARRINGTON, Austin a kol. *Moderní sociální teorie. Základní témata a myšlenkové proudy*. 1. vyd. Praha: Portál. 2006. 496 s. ISBN 80-7367-093-3.

HUBÍK, Stanislav. *Sociologie vědění. Základní koncepce a paradigmata*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství. 1999. 224 s. ISBN 80-85850-58-3.

JODELET, Denise. Place de l'expérience vécue dans les processus de formation des représentations sociales. In HASS, Valérie (ed). *Les savoirs du quotidien. Transmissions, Appropriations, Représentations*. 1. vyd. Rennes: Les Presses universitaires de Rennes. 2006. s. 235-255. ISBN 2-7535-0313-3

JODELET, Denise. *Les représentations du corps*. Aix-en-Provence, 11.února 2011. Přednáška. Université de Provence. Aix-Marseille I.

KLOSOVÁ, Martina. *Teorie kultury v díle Emila Durkheima*. Brno, 2008. Magisterská práce. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Katedra sociologie. Vedoucí diplomové práce Csaba Szaló.

LATOUR, Bruno. *Reassembling the Social : an Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford : Oxford University Press, 2005. 301 s. ISBN 0199256047.

MANNHEIM, Karl. *Essays on the Sociology of Knowledge*. 3. vyd. London: Routledge & Kegan Paul Ltd. 1964. 327 s.

MCGREAL, Ian P. *Velké postavy západního myšlení*. 1. vyd. Praha: Prostor. 1992. 712 s. ISBN 80-85190-61-3.

MERTON, Robert. K. *Studie ze sociologické teorie*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 285 s. ISBN 8085850923.

MOSCOVICI, Serge. The Phenomenon of Social Representations. In MOSCOVICI, Serge. *Social Representations. Exploring Social Psychology*. 1. vyd. Cambridge: Polity Press. 2000. str 18-78. ISBN 0-7456-2225-9.

MURPHY, Robert F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. 1. vyd. Praha: Slon, 1998. 268 s. ISBN 978-80-86429-25-0.

NÉMEDI, Dénes. A Change in Ideas: Collective Consciousness, Morphology and Collective Representations. In: PICKERING, W. S. F. (ed.). *Durkheim and Representations*. 1. vyd. London: Routledge, 2000. s. 83-97. ISBN 0-415-19090-8.

PICKERING, W. S. F. Representations as understood by Durkheim: An Introduction Sketch. In: PICKERING, W. S. F. (ed.). *Durkheim and Representations*. 1. vyd. London: Routledge, 2000. s. 11-25. ISBN 0-415-19090-8.

PLHÁKOVÁ Alena. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vyd. Praha: Academie, 2004. 472 s. ISBN 80-200-1387-3.

SAUSSURE de, Ferdinand. *Kurz obecné lingvistiky*. 1. vyd. Praha: Academia. 1996, 468 s. ISBN 80-200-0560-9.

SCHMAUS, Warren. Meaning and Representation in the Social Sciences. In: PICKERING, W. S. F. (ed.). *Durkheim and Representations*. 1.vyd. London: Routledge. 2000. s. 139-156. ISBN 0-415-19090-8.

SOUKUP, Václav. *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1994. 226 s. ISBN 80-7066-882-2.

STEDMAN JONES, Sue. Representations in Durkheim's Masters: Kant and Renouvier I: Representations, Reality and the Question of Science. In: PICKERING, W. S. F. (ed.). *Durkheim and Representations*. 1. vyd. London: Routledge, 2000. s. 37-56. ISBN 0-415-19090-8.

TACUSSEL, Patrick, RENARD, Jean-Bruno. Imaginace a sociologie. *Sociologický časopis*. 2004. č. 1-2. s. 95-103. ISSN 1210-3861.

TARDE, Gabriel. *Les lois de l'imitation*. 1890. [Cit. 6.11.2011]. Dostupné na Internetu: <http://dx.doi.org/doi:10.1522/cla.tag.loi1>

VALADE, Bernard. Durkheim: les idées directrices d'une sociologie scientifique. In VALADE, Bernard. *Durkheim. L'institution de la sociologie*. 1. vyd. Paris: Presses universitaires de France. 2008. s. 45-78. ISBN 2130560377